

علی (ع) در مثنوی

زهرا علی میرزایی*

محمود حاجی نوری
(۱۳۲۱)

دبیر زبان انگلیسی، مدرس
تربیت معلم، مؤلف، قزوین

به مدت ۳۰ سال در مراکز تربیت معلم قزوین و زنجان و نیز چند دانشگاه و دانشکده تدریس کرده و هم‌زمان دست به تألیف کتاب‌هایی عموماً در زمینه‌ی آموزش زبان انگلیسی دست زده است. بیش از ۲۴ جلد از کتاب‌های او به چاپ رسیده و تعدادی نیز در دست چاپ است.

گفت پیغمبر علی را کای علی
شیر حقی، پهلوانی، پردلی
لیک بر شیر می کن هم اعتماد
اندر آ در سایه‌ی نخل امید
اندر آ در سایه‌ی آن عاقلی
کش نداند برد از ره ناقلی
یا علی از جمله‌ی طاعات راه
برگزین تو سایه‌ی خاص اله
هرکسی در طاعتی بگریختند
خویشتن را مخلصی انگیختند
تو برو در سایه‌ی عاقل گریز
تا رهی زان دشمن پنهان ستیز
از همه طاعات، اینت بهتر است
سبق یابی بر هر آن سابق که هست

در اثر این ارشادات، مولا علی (ع) به چنان درجه‌ای از خلوص و بندگی می‌رسد که تنها به رضایت معبود توجه دارد و «اخلاص عمل» در راه معبود.

شمشیر انداختن علی (ع) پس از اهانت عمرو بن عبدود به او، و مقابله‌ی به عکس کردن، برخوردی است که تاریخ جز از

به اذعان بیشتر اندیشمندان و بزرگان، از میان عرفا، مولوی زیباترین تعبیرات و تجلیل‌های آمیخته به تحلیل را در توصیف حضرت علی (ع) ابراز نموده است. از بیان او برمی‌آید که این عارف شوریده، خود را در مقابل مولا علی (ع) چون جوی در مقابل بحر می‌داند:

بیش از این با خلق گفتن روی نیست
بحر را گنجایی اندر جوی نیست

مولوی در ابیات نغز مثنوی، از خصایص منحصر به فرد حضرت علی (ع) موارد زیر را تحلیل و توصیف نموده است:

آه پندگی، عبادت و اخلاص

مولوی یکی از ویژگی‌های امام علی (ع) را بندگی خالصانه و توحید ناب او می‌داند و این امر را به هدایت بلاواسطه و ارشادات پیامبر اکرم (ص) نسبت می‌دهد. در احادیث آمده است، حضرت ختمی مرتبت به علی (ع) فرمود: «یا علی! مردم از راه نیکوکاری به آفریدگار خود نزدیکی جویند، ولی تو از راه‌های گوناگون عقل به او نزدیک شو، تا در این دنیا نزد مردم مرتبه‌ای بالاتر و جایی به خدا نزدیک‌تر داشته باشی و در آن جهان هم نزد خداوند چنین باشی».

سید صادق حجازی
(۱۳۰۰)
معلم، مؤسس، همدان

اهل همدان است و ۶۶ سال به طور مستمر در آموزش و پرورش همدان خدمت کرده است. فرهنگیان همدان او را به عنوان معلمی فداکار، با اخلاص، مبارز و متدین می‌شناسند. وی مؤسس مجتمع آموزش علمی در همدان است.

علی سراغ ندارد، زیرا آدمی تا محو در وجه‌الله نباشد، نمی‌تواند از وجه‌الناس جدا گردد و در کار خود جز وجه‌الله را دخیل نماید. مولوی از زبان کافر می‌گوید:

آن چه دیدی بهتر از پیکار من
تا شدستی سست از اشکار من؟
آن چه دیدی که چنین خشم نشست
تا چنان برقی نمود و باز جست؟
آن چه دیدی برتر از کون و مکان
که به از جان بود و بخشیدیم جان؟

مولای علی (ع) می‌فرماید: «من حق را می‌بینم. آن را به من نشان می‌دهند؛ و چون می‌بینم، هرگز شک نمی‌کنم. از وقتی حق را به من نشان داده‌اند، در آن شک نکرده‌ام.»
او به آن چه می‌بیند یقین می‌کند. یقینی که از دیدن حاصل می‌شود، یقینی کامل است و دیگر کم‌وزیاد نمی‌گردد.

به همین دلیل فرمود: «اگر پرده کنار رود، بر یقین من افزوده نخواهد شد: لو کشف الغطاء ما ازددت یقینی: زیرا من کسی نیستم که تابع چشم سر باشم. چشم سر من، تابع چشم دل من است، و دل من تا نبیند، ایمان نمی‌آورد.»^۱ و نیز فرمود: «من کسی نیستم که خدای نادیده را پرستش کنم.»^۲ وقتی سؤال می‌شود که آیا به چشم سر، خدای را می‌بینی، جواب می‌دهد نه، بلکه به چشم دل.

۲. دلپیری، آزادی و آزادسازی

مولوی می‌گوید انسان تا آزاد نباشد، نمی‌تواند از آزادی دفاع کند. اگر هم دفاع کند، اثری نخواهد داشت. حرف یک انسان آزاد، اعتباری بیش از حرف صدهزار انسان غیر آزاد دارد. اگر در فقه گواهی شخص صغیر پذیرفته نمی‌شود، از همین باب است، زیرا آن‌که در بند دیگری است و از خود اختیاری ندارد، نمی‌تواند آگاهانه شهادت دهد. مولوی به حضرت رسول اکرم (ص) استناد می‌جوید و آزادگی علی (ع) را خدشه‌ناپذیر می‌داند:

گفت پیغمبر علی را کای علی!
شیر حقیقی، پهلوانی، پردلی

علی فقط بنده‌ی خداست و از هر بندی آزاد است. او به تنهایی صدهزار امت است، بلکه بالاتر. و چون آزاد است، کارهایش بدون غرض است.

امت وحیدی یکی و صدهزار
باز گو ای بنده بازت را شکار

مولوی در بیان دلاوری و آزادگی علی (ع) یادآور می‌شود که شجاعت حضرت امیر، همواره قرین حق است و حقانیت در آن ملحوظ شده است و هرگز منشأ ظلم و تباهی نمی‌شود.

شیر حقم نیستم شیر هوا
فعل من بر دین من باشد گوا
در شجاعت شیر ربانیستی
در مروت خود که داند کیستی

به نظر مولوی، صرف داشتن شجاعت و دلاوری، نمی‌تواند کسی را هم سنگ و هم وزن علی نماید:

مرعلی را در مثالی شیر خواند
شیر مثل او نباشد گرچه راند
از علی میراث داری ذوالفقار؟
بازوی شیر خدا هستت بیار!

وجه تمایز دلاوری و شهامت علی (ع) از دلاوری‌های دیگران، خدایی بودن و انتساب آن به حضرت حق است و تعبیری نظیر شیر حق و شیر ربانی در مقابل شیر هوا، حاکی از این موضوع است. هم‌چنین، به دلیل اتصاف شهامت مولا علی (ع) به خدا، زشتی‌ها در قدرت او راه نمی‌یابند و به همین دلیل حضرت علی (ع) تنها کسی است که در طول تاریخ توانسته است بین عدالت و قدرت، آشتی برقرار سازد. ذکر این نکته نیز لازم است که مولا علی (ع) با تمام هیبت، مهابت و شجاعتی که دارد، در برابر حق و هر چه رنگ و بویی از حق دارد، شدیداً خاضع و خاشع است؛ چنان‌که در دعای کمیل که از آن حضرت روایت شده، تعبیری نظیر «یا رب ارحم ضعف بدنی» و «قو علی خدمتک جوارحی» بسیار به چشم می‌خورد: کوهم و هستی من بنیاد اوست و ر شوم چون کاه، یادم یاد اوست

۳. قهر و چنگ

مولوی معتقد است که امام علی (ع) به دلیل ذوب شدن در الوهیت، در قهر و جنگ و قتال نیز رفتار و کردارش رنگ و بوی خدایی دارد. به همین دلیل ویژگی‌های قهر و غضب خداوندی را برای او برمی‌شمارد. یکی از این ویژگی‌ها، رحمت در عین قهر است. او معتقد است، رحمت و اسعه‌ی الهی چنان سرپای مولا را تسخیر کرده است که قهر و غضب مولا نیز چون پروردگارش از روی لطف و خیرخواهی و شفقت است:

در محل قهر، این رحمت ز چیست؟
ازدها را دست دادن راه کیست؟
تبغ حلیم گردن خشمم زده است
خشم حق بر من چو رحمت آمده‌ست
من چنان مردم که بر خونئ خویش
نوش لطف من نشد در قهر نیش

خشم و غضب عقل را ضایع می‌کند، اما علی (ع) از جمله نوادری است که غضب او نه تنها عقلش را از بین نمی‌برد، بلکه وقتی قهر و غضب می‌کند، از سر حکمت و عقل است و حقانیت در غضب او جلوه‌گر است.

باز گوا! ای باز عرش خوش شکار
تا چه دیدی این زمان از کردگار؟

نکته‌ای که مولوی در قهر و جنگ مولا علی (ع) یادآور می‌شود، بی‌شمسیر کشتن و یا جان بخشیدن در عین کشتن است. اگر می‌بینیم مولا با تمام لطف و رحمتش به قتال می‌پردازد و در این قتال چنان قاطع است که می‌توان او را تجسم برندگی و قاطعیت دانست، از آن جهت است که با کشتن تن و جسم، به آن‌ها مجال پرواز روح و جان می‌بخشد، و اگر آدمی این حقیقت را در ضربت‌های او درک کند، بی‌شک به استقبال ضربتش می‌رود. یکی دیگر از خصایص مولا این است که با سیطره‌ای که بر جان و دل آدمی یافته، قادر است زشتی‌ها را در انسان بی‌هیچ کارزاری بکشد. کافی است که انسان این حقیقت را در او به دیده‌ی حقیقت بین دریابد تا بی‌محابا خود را به او بسپارد:

بازگوا! دانم که این اسرار هوست
زان که بی‌شمسیر کشتن، کار اوست
من چو تبغم پر گهرهای وصال

زننده گردانم نه کشته در قتال

آه لطفی و رحمت

از نظر مولوی، همان‌طور که «صفات جمال» الهی در تمام شئونات هستی، حتی بر «صفات جلال» غلبه دارد و صفات جباریت خداوند نیز از سر لطف و بخشش است، این ویژگی در مردان حق نیز تجلی یافته است. در تمام موارد، صفت لطف و رحمت سایه افکنده است و همواره مولا غم ما را می‌خورد:

من غم تو می‌خورم، تو غم مخور
من به تو مشفق‌ترم از صد پدر
شاد باش و فارغ و آمن! که من
آن کنم با تو که باران با چمن
و همواره از رفتار او عطر نجات‌بخشی و غم‌خواری
استشمام می‌شود:

غرق نورم گرچه سقلم شد خراب
روضه گشتم گر چه هستم بوتراب
اندر آن من در گشادم مر تو را
تف زدی و تحفه دادم مر تو را
مر جفاگر را چنین‌ها می‌دهم
پیش پای چپ چه سان سر می‌نهم
پس وفاگر را چه بخشم؟ تو بدان
گنج‌ها و ملک‌های جاودان
من چنان مردم که بر خونِ خویش
نوش لطف من نشد در قهر نیش
لیک بی‌غم شو! شفیع تو منم
خواجه‌ی روحم، نه مأمور تنم

۵. ارواده و همت

مولوی معتقد است که امام علی (ع) به علت روح بزرگش و نیز هم‌نشینی با پیامبر اکرم (ص) به امور پست توجهی ندارد؛ او عرش‌نشین است و با دیدن زیبایی‌های عالم بالا، به دنیای پست، تن در نمی‌دهد.

باز گو ای باز عرش خوش‌شکار!
تا چه دیدی این زمان از کردگار؟
باز گو ای باز پرافروخته!
با شه و با ساعدش آموخته
که نی ام، کوهم ز حلم و صبر و داد
کوه را کی در ریاید تند باد؟
کوهم و هستی من بنیاد اوست
گر شوم چون کاه، یادم یاد اوست
جز به یاد او نجنبید میل من
نیست جز عشق احد، سرخیل من
و آنچه لله می‌کنم، تقلید نیست
نیست تخیل و گمان، جز دید نیست

یکی از اسماء شریفه‌ی حضرت باری تعالی «الحلیم» است. «حلیم» یعنی بسیار بردبار.^۲ مولوی از حضرت علی (ع) به «کوه حلم و صبر» تعبیر کرده است، زیرا بردباری او بردباری الهی است. به همین دلیل، فقط او می‌تواند در اوج قدرت و اقتدار و حقانیت، از توهین دشمن جاهل و کافر به خودش بگذرد. در طول زندگی مولا علی (ع) سخت‌ترین حوادث نتوانست

در اراده‌ی او تأثیر بگذارد و غیر از خواست خدا، کار دیگری انجام نداده است.

۶. علم و عقلانیت

از نظر مولوی دو نوع عقل وجود دارد: ۱. عقل جزئی؛ ۲. عقل کلی.

و تنها راه دست یافتن به بواطن امور و حقیقت مطلق و مطلق حقیقت، دست یافتن به علم و عقل کلی و یا متوسل شدن به کسانی است که با عقل کل مرتبط هستند. مولانا اذعان می‌کند، مولا علی (ع) به آن حقیقت مطلق نایل آمده است:

ای علی که جمله عقل و دیده‌ای!
شمه‌ای واگو از آنچه دیده‌ای
تیغ حلمت، جان ما را چاک کرد
آب علمت، خاک ما را پاک کرد
یا تو واگو آنچه عقلت یافته است
یا بگویم آنچه بر من تافته است
چون تو بایی آن مدینه‌ی علم را
چون شعاعی، آفتاب حلم را

آن‌بخش از علم و عقل که در اثر هم آوایی با عالم بالا پدیدار می‌شود، شامل آگاهی از اسرار عالم است. و صاحبان اسرار برای حفظ آن‌ها مشقت‌هایی را متحمل می‌شوند و بردباری و شکیبایی نشان می‌دهند. نمونه‌ای از این موضوع سر در چاه فرو بردن‌های امام علی (ع) است.^۳ او از عوالمی آگاهی داشت که ارتباط او را با هستی، انسان و خدا دگرگون ساخته بود.

۷. ولایت

مولوی به ولایت حضرت علی (ع) اذعان دارد و ولایت او را سبب رستگاری و آزادی می‌داند و با اعماق وجود از این ولایت، مسرور می‌شود:

زین سبب پیغمبر با اجتهاد
نام خود وان علی مولانا نهاد
گفت هر کو را منم مولا و دوست
ابن‌عم من، علی، مولای اوست
کیست مولا؟ آن‌که آزادت کند
بند رقیبت ز پایت بر کند
چون به آزادی، نبوت هادی است
مؤمنان را ز انبیا آزادی است
ای گروه مؤمنان شادی کنید
هم‌چو سرو و سوسن آزادی کنید

منابع

۱. مثنوی مولوی، تصحیح نیکلسون، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱.
۲. شرح مثنوی شریف، بدیع‌الزمان فروزانفر، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۷۵.
۳. احادیث مثنوی، بدیع‌الزمان فروزانفر، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶.
۴. شرح و تفسیر نهج‌البلغه، علامه محمدتقی جعفری، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۵. شرح مثنوی، سیدجعفر شهیدی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.
۶. سزئی، دکتر عبدالحسین زرین کوب، انتشارات علمی، ۱۳۳۳.
۷. بحر در کوزه، دکتر عبدالحسین زرین کوب، انتشارات علمی، ۱۳۳۳.
۸. منطلق‌الطیبر عطار، تصحیح دکتر سید صادق گوهرین، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸.
۹. هیوط در کویر، دکتر شریعتی، ۱۳۷۹.

* کارشناس ادبیات، شهرستان نقره، پیش دانشگاهی حجاب

رویا حسینی
(۱۳۴۸)

دبیر ادبیات فارسی، مؤلف، زنجان

از دبیران فعال زنجان و معلم نمونه‌ی استانی سال ۸۸-۸۷ است. تاکنون بیش از هفتاد تقدیرنامه دریافت کرده است. پاره‌ای از تألیفات او عبارت‌اند از: دریا در مثنوی مولانا، آیینه‌های بدون غبار، زندگی از دیدگاه مولانا و آرایه‌های ادبی، چند سدی و نرم‌افزار آموزشی نیز برای کتاب‌های فارسی تهیه کرده است.